

II. MEMORII SI COMUNICARI

PRIVIRE GENERALA

ASUPRA

MONUMENTELOR NAȚIONALE

ȘI

MIJLOCUL DE A IMPIEDECA DISTRUGEREA LOR

I.

Printre clădirile banale și ridicule ce se ridică astăzi și printre dărămăturile orașelor noastre ce-ți fac milă la vedere, întâlnim de la un cap la altul al țerei ruine mărețe și monumente strălucite din timpii trecuți, amintind vremurile mai fericite în care se găsea odată România și țărilor locuite de români.

Multe din monumentele trecutului au dispărut cu totul sub greutatea veacurilor ; iar câte ne-au mai rămas, urgite și nebăgate în seamă, abia stau în picioare slăbite de cutremure și vremuri rele. Aceste clădiri variate începând din secolul al XIII-lea, înprospătează artistului schimbările treptate ale artei și a gustului, trebuincioase unei dezvoltări artistice, și aduce istoriei deslușiri folositoare în privința stărei politice și intelectuale a diferitelor timpuri. Cu deosebire sunt epoci de dezvoltare mai puternice în istoria

popoarelor, acestea sunt momente de înflorire când mișcările minții, puterea militară și dezvoltarea artistică formează un buchet armonic de la care nu ne putem lua ochii, întrânsele găsim gândiri și expresiuni frumoase, care strânse într'o limbă plăcută sunt un isvor nesecat pentru o artă nouă.

Intr'o clădire istorică nu admirăm numai formele materiale, ci admirăm poate mai mult amintirea vre-unui om ilustru, a unei epoci strălucite sau valoarea sa pentru istoria artei pe care nici o imitație n'o poate da. Eată pentru ce trebuie să ținem la monumentele vechi și să studiem valoarea lor artistică și istorică. Știința archeologiei îmbrățișează cunoștința acestor desfătări artistice și un arhitect trebuie să cunoască diferitele stări și stiluri prin care a trecut arta arhitecturală ; nu trebuie să se facă deosebire când e vorba de admirație, o feerie ca Curtea de Argeș și Trei-ierarchi din Iași se pot compara catedralelor gotice sau monumentelor grecești, inima trebuie să se înflăcăreze la tot ce e frumos pentru a produce ceva deosebit, căci dacă eclectismul e interzis pentru a produce, să fim eclectici pentru a admira.

Se studiem prin urmare clădirile noastre pentru a duce mai departe firul dezvoltării lor artistice, întocmai precum arta grecească și monumentele vechi se studiază pentru a se trage foloase dintr'însele, iar nu pentru a le reproduce. Se studiază pentru a se găsi modele care în urmă să se transmită sub impulsia unei noi voințe și a unui sentiment personal, cu chipul acesta se dă naștere unor lucrări originale, alt-fel ori-ce s'ar face e o imitație și imitația e tot-d'auna palidă. Din nenorocire tocmai acesta e defectul scoalei de astăzi, care ridicându-se în sistem, apucă pe o cale greșită, căci sistemele chiar cele mai bune sunt o piedică pentru progres în artă, ele împiedică manifestarea spontană și personală a artistului, spiritul său nu poate sbura în afară de ce e permis, eată de ce aproape sigur

mai tot-d'auna artiștii cari raționează mult, produc opere sărace în închipuiri.

Studierea diferitelor ramure ale producțiunilor artistice aflate la noi, începând din timpurile cele mai vechi și până astăzi, ar forma un izvor de învățăminte pentru o dezvoltare viitoare și ar revêrsa lumini noi asupra producțiunilor artistice a Europei Orientale puțin cunoscute din lipsa documentelor scrise.

Din toate ramurile artistice arhitectura presintă cel mai mare interes în țară la noi. Monumentele noastre câte mai sunt, deși lăsate în părăsire de multă vreme, luptă în importanță cu ale vecinilor noștri și întrec în frumusețe pe ale multor popoare din Europa. Să ne încordăm dar puterile pentru a le păstra ca să nu ne blesteme generațiile viitoare. Fie-care monument ne amintește figura unui domn strălucit, ne înprospătează faptele mărețe și isbândile trecute, ele sunt călăuza virtuților cetățenești și a învățămintelor artistice viitoare. Monumentele însă au un sfârșit, dispar pe nesimțite și cu tot respectul și dorința noastră de a le păstra, ajunge o vreme când nu mai rămâne peatră pe peatră, se duc luând cu dênsele în chaosul uitărei, amintirea că au trăit vre-odată. Să se facă dar desenuri, să se descrie fie-care monument în parte, ca să rămăe cel puțin o închipuire scrisă, neștearsă pentru istoricii viitori. Numai adăpați cu asemenea sentimente putem păși către un viitor sigur de mărire, către care tinde națiunea română plină de vigoare și de stăruință.

II.

Arhitectura noastră în mare parte e religioasă și de origină bizantină. Arta bizantină se găsește în toate părțile unde s'a introdus biserica creștină de orient, aceasta e una din cauzele pentru care se află și la noi. Pe de altă parte orientul și mai ales Constantinopolul prin legăturile

noastre cu dînsul, ne-a transmis direct civilisaţiunea artei sale, care se întinsese în veacul de mijloc pînă în occidentul European. Pe cînd imperiul roman de occident se stînsese sub incursiunile nesfârşite de barbari, în orient Constantinopolul atrăgea admiraţia lumii întregi prin splendoarea artelor sale, servind de legătură între orient şi occident. Aşa dar studiul arhitecturii bizantine interesează de aproape istoria artei române, să vedem dar ce era arta bizantină.

Pentru a fi însă mai complecţi, originea artei la noi trebuie căutată cu mult înainte, ea trebuie căutată în epoca romană cînd Dacia deveni provincia imperiului.

La începutul erei creştine Carpaţii şi peninsula Balcanică erau ocupate de aproape de origină Tracică. Partea dreaptă a Dunărei se afla sub stăpînirea Romanilor cari în scurt timp de la ocupare transformară toată peninsula Balcanică în coloniă cu caracter roman. Barbarii din stînga Dunărei 'i nelinişteau des, şi Traian pentru a scăpa imperiul de tributul înjositor ce plătea Dacilor şi pentru a înlătura neliniştea ce le cauza mărirea puterii Dacilor, trecu Dunărea la începutul secolului al II-lea şi supuse poporul dac în urma unor resboaie crâncene. Poporul roman serbători învingerea Dacilor ca pe cea mai mare isbîndă a imperiului. Deşi nu ne-a rămas nici o urmă de construcţiuni din timpul Dacilor, ei însă erau un popor luxos şi bogat. Pe columna lui Traian sunt reprezentate baso-relieuri în cari se vîd vase preţioase luate de la Daci, o căpetenie dacă oferă lui Traian o tavă cu obiecte preţioase, cu prada făcută în răsboiu, Traian întors la Roma ridică forul Traian. Sarmaţii, Mesageţii şi Sciţii, popoare mai vechi ca Dacii cunoşteaŭ arta făurării în cît nu rămîne îndoială că Geto-dacii cari erau mai înaintaţi de cît dînşii să nu fi cunoscut arta arginîlăriei.

Colonizarea Daciei se făcu în scurt timp şi luă o dezvoltare repede sub dominaţiunea romană. Se făcură peste tot

drumuri, apeducte, se ridicară terme, amfiteatre și temple. Ruinele din Sarmizegetuza, din Apulum și toate cetățile de pe malul Dunărei care zac sub pământ, ne învederește munca titanică a poporului roman în scurtul timp de la Traian până la Aurelian, când barbarii atacând de toate părțile imperiul roman, pentru a apăra răsăritul imperiului, Aurelian retrase legiunile sale lăsând Dacia pradă Goților coboriți de pe țărmurile Baltice la marea Neagră.

Goții prădară și pustiiră țările ocupate de Romani și *Dacia felix* după cum o numeau Romanii pentru fertilele ei câmpii, deveni câmp deschis jafurilor barbare. Cu năvălirea Goților o soartă amară începu pentru națiunea romană care strânse în creierul munților ca într'o ghioace aștepta în zadar timpuri liniștite. Goții se așezară în câmpii și îmbrățișară religiunea creștină. Tesaurul de la Petroasa atribuit Goților păgâni arată o dezvoltare a acestui popor în timpul șederei sale în Dacia.

După Goți se năpustesc asupra Daciei în secolul al IV-lea Hunii, apoi vin Gepizii de neam cu Goții și după densesii urmară Avarii o nouă speță de Huni cari vin prin secolul al VI și în scurt timp se îndreptează spre apus așezându-se în Panonia până când Carol cel Mare 'i sfărâmă în secolul al VIII-lea.

Un popor care avu o mare influență asupra Romanilor fu Selavinii și Antii. Ei se aflau în câmpiele Daciei și la venirea Avarilor căutară adăpost în munții ocupați de Români cu care se împrieteniră.

După Avari vin Bulgarii, popor de rasă mongolă ce locuiau pe Volga, Avarii însă vin peste densesii și-i subjugă, dar în curând Bulgarii se scutură de dominațiunea Avarilor și în secolul al VII-lea trec Dunărea și ocupă câmpiele așezându-se în mijlocul sclavinilor, când Bulgarii 'și pierd naționalitatea și se slavonizează în curând păstrând numele de Bulgari, precum și Normanii de nume german

fură desnaționalizați de Francezi în mijlocul cărora se așezaseră.

Pecenegii un alt neam de sălbatici stabiliți între Nistru și Siret sunt sfărâmați de armatele bizantine și trec în Transilvania

După Pecenegi se arătară în valea Dunărei pe la 1100 Cumanii, alte oarde de Mongoli și în fine pentru a completa lanțul de barbari, Tătarii de rasa Mongolă și ei, neam înfiorător și cel mai cumplit din câte se năpustiră asupra Dacilor, nimicesc pe Cumani. Plecați din Asia pustiează Vladimirul, Moscova, Kievul și ajung în Ungaria. Năvălirea Tătarilor sghudui până în temelie începuturile de Voevodate Române și pregăti patul cel nou unde avea să se reverse noua pătură de Români a descălicărei.

În urma atâtor năvăliri barbare nimic nu se mai alege de pământul românesc, toată civilizația romană se șterse ca pulberea, orașele fură distruse și îngropate sub propriile lor dărămături. La fie care invasiune Românii retrăgându-se eară-și în munți pândeau timpul când oardele barbare părăseau țara pentru a se cobora în câmpii puțin câte puțin. În fine după multă neliniște ajunseră a se organiza în mici state și în secolul al XIII-lea erau voievodate ca țara Severinului, țara lui Lyortioy în dreapta Oltului cu knezatele lui Ion și a lui Fărcaș până în Olt, țara lui Seneslau în stânga Oltului, țara lui Lytira, care toate erau voievodate Valache sub suzeranitatea Ungurilor. Vrancea și Râmnicul erau locuite de un grup compact de Români, asemenea și ținutul Bacăului, al Câmpulungului din Bucovina, Făgărașul și Almașul, toate acestea erau locuite de Români.

Cu așezarea Bulgarilor peste Dunăre, Românii fură despărțiți în două. Cei de a dreapta Dunărei retrași în vârfurile Balcanilor și în Pind, după cum făcuseră și frații lor din Carpați, cad împreună cu Bulgarii sub stăpânirea bizantină în secolul al XI-lea și resculându-se în cel următor scutură jugul bizantin prin vitejia lor și formează imperiul Ro-

măno-Bulgar sub dinastia Āsanilor de origină română, sub Ioanițiu imperiul Româno-Bulgar căpătă un nume strălucitor și în fine în secolul al XIV-lea, cade sfărâmat de fanatismul musulman. Atunci puterea Românilor trece de pe malul drept pe cel stâng al Dunărei sub stăpânirea Basarabilor.

Românii de a stânga Dunărei, grupați în state cu mult înaintea Bulgarilor, și aveau organizația și biserica lor, să vedem dar care era arta bizantină la Români pe acele vremuri.

Imperiul Roman stabilindu-se pe malurile Bosforului, găsi o civilizație isvorâtă din Asia sub influența artei grecești. Bizantinii se adresau la artiștii din Siria, cari aduceau din Asia cunoscințele lor înaintate în arta clădirii. Bolta care e elementul caracteristic al artei bizantine, se obișnuia chiar din secolul al IV-lea și al V-lea în Siria și în Asia mică.

Pe când imperiul Roman de occident se sfărâmasa de năvălirile barbare, Constantinopolul rămăsese singurul centru mai luminat și exersa influența artelor sale asupra întregului occident. În regiunea noastră influența bizantină era directă și chiar din secolul al VI-lea sau al VII-lea, adică înaintea stabilirii Bulgarilor în mijlocul sclavinilor, numai rămâne îndoială că arhitectura bizantină s'a introdus la români, poate chiar odată cu chrestinismul. Pe când în Constantinopol se ridica de Justinian sfânta Sofia, cel mai mare și impunător monument prin îndrăzneala concepțiunii bolților și a proporțiunilor încă neobicinuite, popoarele cele-lalte se influențau de noua direcțiune și splendoare dată artei bizantine, și sfânta Sofia servi de model tuturor celor-lalte clădiri. Atunci arta bizantină luă o dezvoltare al cărui caracter se păstră tot-d'auna și cu toate sbuciumările și luptele iconoclaștilor care puseseră în pericol chiar existența imperiului, arta bizantină reuși a se menține și a lua continuu o dezvoltare înfloritoare până

în secolul al XI-lea sub dinastia macedoneană Peloepezul, Tesalia, Epirul și Macedonia ocupate în parte de Valachi, transmiteau arta bizantină în Balcani și în Carpați voevodatelor Valache, organizate după felul statelor feudale din veacul de mijloc.

De și planul bisericilor rămase până la această dată mai același ca în timpul lui Justinian în fațade însă bisericile luară forme mai înălțate și mai elegante. Cupola în loc să se așeze direct pe pendantivi ca la sfânta Sofia, începu să se așeze pe un olan circular care la început arăta puțină îndrăsneală de a se ridica. Cupolele în loc de una începură a se înmulți ajungând câte o dată până la două-spre-zece. Cam pe timpul acesta Bulgari căzând sub bizantini, voevodatele române ajutate de vremuri mai bune și putându-se forma în state organizate, primiră genul arhitecturii greco-romane din Peloponez, care se transmite la popoarele din Balcani și Carpați.

De și n'avem multe clădiri din secolul al XIII-lea, fiind mai toate refăcute, o zidire însă în felul bisericilor greco-romane ce se află la noi e biserica Domnească din Curtea-de-Argeș. E aproape sigur că la descălicarea lui Radu Negru de peste munți; bisericile din voevodatele române aveau caracterul bisericii Domnești din Curtea-de-Argeș. După formele sale arhitecturale această clădire e singura mai veche, și cu toate că tradiția spune că e zidită de Radu Negru, ar fi cu puțință chiar să fi existat această biserică în Argeș pe vremea întemeierii statului român.

Planul bisericii Domnești are forma pătrată, o cupolă la mijloc ridicată pe un olan circular se reazemă pe patru pendantivi. Exteriorul e decorat în felul clădirilor greco-romane în straturi orizontale alternând cu piatră sau cărămidă. Acesta e tipul bisericilor din secolul al IX-lea până în al XII-lea din Peloponez și care s'a întins într-o regiune îndepărtată la Bulgari, la Sârbi, în statele române și la Ruși.

Arta la Români era curat bizantină până în secolul al XIII-lea și s'a păstrat modificându-se după vremuri și potrivit gustului local până în secolul al XVIII-lea după cum se poate observa la Snagov la Mitropolia și la biserica Domnească din Țirgoviște, la sfântu Dumitru din Craiova și la monastirea Horezului.

În regiunea Moldovei forma planului e cu totul deosebită, mai la toate bisericile planul e o cruce cu trei abside circulare în interior și poligonale sau rotunde la exterior, și cea mai veche biserică care ne-a rămas e din mijlocul secolului al XV-lea. Cu o jumătate de secol mai în urmă găsim în țara românească monastirea Dealului din Țirgoviște zidită de Radu-cel-Mare care are asemănare în pian cu clădirile din Moldova, ear un început de abside se găsește la Snagov din secolul al XV-lea.

O influență gotică se găsește în Moldova mai la toate bisericile și aceasta cu deosebire la bolțile ușilor și a ferestrelor. Bolta gotică inventată în Franța la finele secolului al XII-lea ajunse în scurt timp a se răspândi în toată Europa chiar din secolul al XIII-lea introducându-se până și în Rusia. Introducerea ogivei în Moldova se explică prin contactul cu puterile occidentului și mai ales cu Polonia tot de o dată se poate datora și catolicismului din Moldova unde se află din timpii cei mai vechi și insistenței cu care ținea a se lăți.

Statele Române întărindu-se din ce în ce de la descălecarea încoace, vremuri mai bune ajutară țărilor a lua o fisionomie mai prosperă, și în același timp arta se putu desvolta mai în liniște și potrivit geniului românesc, atingând culmea măestriei și a strălucirii sub Neagoe Voevod în țara Românească și un secol mai târziu sub Vasile Lupu în Moldova prin creațiunea celor două giuvaeruri a artei române Curtea-de Argeș și Treisfetitele din Iași.

Studiând diferitele clădiri ridicate din secolul al XIII-lea și până la mijlocul secolului al XVIII-lea se observă o

transformare regulată și fără întrerupere, a unui gen de arhitectura care datează de secole. Cu deosebire în Moldova selecțiunea arhitecturală se observă foarte lesne cum s'a făcut în mod regulat de la Ștefan-cel-Mare până la Vasile Lupu. După multe încercări arhitectura la noi a ajuns cu vremea a se desvolta potrivit cerințelor locale și gustului românesc, totuși păstrându-și în liniile generale caracterul oriental. Arhitecții și lucrătorii streini chemați la început prin secolele al XI-lea și al XII-lea pentru a zidi biserici și monăstiri în voievodatele Valache, lucrările luând cu timpul o mai mare întindere artiștii rămaseră în țară, și formă o școală de maiștri ai locului care se alimenta treptat cu elemente noi tot din orientul European.

Artiștii, aceștia în mare parte erau Macedo-Români din Pind, descendenți ai coloniștilor Romani din Mesia, ei ședeau retrași în vârful munților la venirea barbarilor în câmpiele balcanice ca și frații lor din stânga Dunărei care se retrăseseră în Carpați. Macedo-românii sunt oameni întreprinzători și activi și reputația lor de maiștri se întinde și astăzi și în regiunile ce-i înconjoară, atribuindu-li-se chiar clădirea tuturilor monumentelor importante din peninsula balcanică, Macedo-Românii cu deosebire au un gust dezvoltat pentru arta argintăriei. Chemarea de artiști din alte localități n'are nimic înjositor pentru arta română, mai în toate părțile s'a făcut apel la artiștii streini, chiar în timpurile cele mai strelucite. Artiștii streini locului erau chemați în țară la noi întocmai precum se făcea la Roma unde monumentele se încredințau artiștilor Greci și precum în Constantinopol se făcea apel la cunoștințele artiștilor din fundul Asiei.

În secolul al XVI-lea statele Române ajunseseră într-o stare de înflorire împuindu-se chiar popoarelor vecine. Domnii noștri jucau un mare rol în politica orientului și se deosebeau prin mărinimia caracterului și prin bogățiile

ce răspundeau în toate părțile, în muntele Atos deveniră ctitorii mai multor așezăminte și lavre.

Neagoe Voevod unul din marele figuri ale aceluși secol, zidi minunata clădire care pururea va fi cea mai înaltă creațiune a artei române. Concepțiunea măreață a Curței de Argeș, formele delicate și variate a sculpturilor și în fine bogăția ornamentatei polierohme atrăgea curiozitatea multor călători streini cari răspândeau departe vestea fetei ce vëzuseră în țara Românească.

În Moldova era încă proaspătă amintirea marelui erou care speriasse toți vecinii prin isbânzele sale neîntrerupte de o jumătate de secol, Ștefan cel mare se făcuse apărătorul creștinismului și pentru luptele sale desperate contra musulmanilor merită de la papa numele de sfânt. Ștefan cel mare fu un caracter potrivit timpului în care trăia, religios și crud în același timp. Pentru comemorarea faptelor mari săvârșite în fericita sa domnie, pe lângă bisericile din țară, ridică nenumărate clădiri în muntele Atos și în părțile Greciei.

Bisericile ridicate de Ștefan cel mare formează epocă în istoria artei române. Aproape toate în plan au forma crucii cu trei abside. Exteriorul e proporționat cu eleganță, ele sunt de o formă înălțată și decorația polichromă a exteriorului de piatră, cărămidă, teracote smălțuite și frescurile dă un efect strălucitor. Sfântu Nicolae Domnesc din Iași, Bălineștii logofătului Tăut, Hirăul, Voronețul și sfântu Ion din Peatra, sunt încă față pentru a admira stilul și originalitatea lor. Pentru numărul și pentru caracterul particular ce-l au pentru istoria artei, le putem grupa într'un stil cu numele de *Ștefan cel mare*.

Tradiția clădirilor lui Ștefan cel mare o duse mai departe Petru Rareș. El luă sarcina laudabilă de a repara și întări mai toate clădirele găsite în proastă stare. Pentru odihna rămășițelor sale, zidi Probota, care e una din cele

mai caracteristice biserici prin dispoziția planului care are trei martexuri.

Clădirile ridicate de Petru Rareș sunt o tranziție între ale lui Stefan cel mare și ale lui Vasile Lupu. Acestea sunt epocile care prin clădirile lor resar din lanțul general de monumente al artei române.

În Moldova sistemul decorațiunilor polichrome cu frescuri cărămizi și oale smălțuite la exterior se găsește la clădirile cele mai vechi și merge până la finele secolului al XVI-lea, terminându-se cu Aron-Vodă, când încep a fi rău executate și interpretate. Sistemul acestei decorațiuni care nu se află în țara românească, e foarte răspândit în Moldova. El a fost introdus prin Rusia a cărei clădiri au acest gen de decorațiune împrumutat prin contactul cu Asia, de la Persii și Arabi.

Arta română capătă dezvoltare puternică în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea sub Vasile Lupu. Lungul șir al bisericilor cu caracter moldovenesc ajunse de se perfecționa și luă o formă ultimă de strălucire prin creațiunea Treisfetitelor care se ridică în mijlocul Iașilor. Proporțiunile svelte ale clădirii și bogăția decorațiunei o fac unică chiar în Europa. Decorațiunea de și bizantină are un caracter mai mult arăbesc și persan.

Rusia care primise o influență puternică din Asia și a cărei clădiri din secolul al XVII-lea au împrumutat în mare parte elemente din mijlocul Asiei, a contribuit într-o cât va la introducerea nouilor elemente orientale în arta română. Sistemul bolților superpuse care se obicinuia din epoca lui Stefan cel mare primi o nouă transformare sub Vasile Lupu. Dispoziția interioară a bolților pantocratorului și a turnului nartexului de la Treisfetitele, sunt o combinație minunată și inteligentă făcând un efect surprinzător în decorațiune prin varietatea de lumini și umbre la care dau naștere. Această dispoziție s'a întrebuințat de Arabi și Persani în secolul al XVII-lea în arhitectura lor, și era combinată cu

tendința de a strânge bolțile și a le da propozițiuni înălțate.

Cu epoca lui Vasile Lupu, în Moldova se stinge ori-ce tendință de progres, în artă și decadentă devine din ce în ce mai simțitoare prin amestecarea în arhitectura română a stilului rococo italianesc cu care nu putea să aibă nici o legătură, fiind cu totul de altă origină.

În același timp în Muntenia, Mateiu-Basarab zidește o mulțime de biserici continuând arhitectura greco-romană a secolului al XIII-lea care de și nu era întreruptă, dar fusese lăsată mai la o parte prin introducerea unei arte noi cu mult mai atrăgătoare a Monastirei Dealului și a Curței de Argeș. Arhitectura începe a suferi o decadentă în formele sale și în sistemul defectuos de construcțiune. Din cele patru-zeci de biserici ce se atribue lui Mateiu-Basarab cea mai de căpetenie e sfântu Dumitru din Craiova.

În timpul lui Vasile Lupu și a lui Mateiu Basarab, statele române luaseră o dezvoltare puternică sub impulsunea patrioticelor sentimente ale Domnilor, elementul românesc care un moment fusese copleșit de elemente străine, renăscu de odată ca prin farmec, se deschiseră școli și se tipăriră cărți în limba română, recunoscându-se oficial ca limba statului în locul celei slavone care data de secole, din timpul înriurii slavone, prin contactul cu Bulgarii de la care am luat organizația bisericească și a statului nostru. Dorința fie căruia din domnii români era de a face un singur stat puternic, grupând într'un corp tot elementul românesc, de aci se nășteau luptele nesfârșite dintre cele două state surori, fie-care dintr'ênsele voind a supune pe celalt. După multe lupte care avură de rezultat slăbirea și a unuia și a celuilalt stat, domnii români dându-și în fine seama de răul ce 'și făceau, sfârșiră prin a lega o prietenie neștearsă de pace în amintirea căreia fie care ridicară câte o biserică în țara celuilalt. Ast-fel Mateiu Basarab zidi Soveja în ținutul Putnei; iar Vasile Lupu înălță în mijlocul Târgoviștei, capitala țării românești, marea biserică Stelea după felul

Treisfetitelor din Iași, însă fără luxul și fără bogăția țesăturii de flori, fiind făcută numai cu tencuială pe din afară.

Dela jumătatea secolului al XVII-lea, arta română începu a lua o nouă transformare prin influența venețiană. Pe acele vremuri regina mărilor și impunea arta și producțiile sale artistice mai în toata Europa, legăturile comerciale și politice ale statelor noastre, cu republica Veneției înlesniră această influență artistică, adusă și de elementul grecesc din Constantinopol și din muntele Atos, fiind și ei tributari artei venețiane. Din această nouă epocă a artei române care începe de la jumătatea secolului XVII-lea și ține până la jumătatea secolului al XVIII-lea ne a rămas biserica Horezul, care e încă completă cu toate încăperile monăstirei.

Monăstirea ocupă un spațiu pătrat; cu galerii pe stâlpi de piatră de jur împrejur având porticuri pe fețele pătratului. Influența venețiană se simte în cele mai mici detalii a ornamentației sculpturale, și cu deosebire această influență se vede în țesăturile fine a vestmintelor sfinte și la vasele bisericești, din care o colecție importantă se află la muzeul din București. Această epocă artistică a avut mai cu seamă înrîurire în țara românească și după o durată de un secol se termină cu biserica Stavropoleos din București, al cărei exterior polichrom și cu porticul de piatră de la intrare a căpătat cu timpul un aspect armonios.

Bisericele noastre au fost tot-d'auna decorate în interior cu pictura bizantină a școlii din muntele Atos, a cărei dezvoltare fu cercuită într'un hieratismu foarte riguros. De și arta picturii trebuie să aibă ca țintă imitația naturei, pictura bizantină însă deveni mai mult convențională de cât un studiu al naturei. În general însă ea trebuie privită din punctul de vedere al efectului decorativ fără a intra în detaliile desenului sau a coloritului. Această pictură se întinde și astăzi în tot orientul creștin, iar în Rusia ea a durat numai până în secolul al XVII-lea când artiștii ruși voiră a i da o tendință de realism în sensul de a păstra stilul, dar

studiând și natura. Aceste încercări n'au dat nici un rezultat satisfăcător și nici până astăzi artiștii moderni n'au ajuns a învinge această greutate.

De la jumătatea secolului al XVIII-lea arta română merge spre o decadentă repede, modelurile sunt rău interpretate de mâini stângace, constructorii pierd bunele obiceiuri ne mai cunoscând principiile construcțiunei din epocele înfloritoare a secolelor al XIII-lea sau din al XVI și al XVII-lea, producând din această cauză opere fără caracter și puțin temeinice. Tradițiunile se pierd odată cu înlocuirea vechilor artiști cu alții noi de prin Italia și Austria fără legături cu țara și cu arta țarei. Stilul rococo italianesc de rău gust în arhitectură se respândește cu repeziciunea fulgerului, năpustindu-se asupra țerei întregi și mai ales asupra Moldovei unde s'a introdus prin Nord din Polonia și Rusia în timpii când artiștii italieni cutreerau aceste țări. Ast-fel de la jumătatea secolului trecut arta română se pierde din ce în ce până ce se stinse cu totul în o decadentă care era refluxul unei stări sociale și politice neliniștitoare chiar pentru naționalitatea română

III.

Către finele secolului trecut și în secolul nostru cunoscut pentru tendința sa materialistă, nu numai cu nu s'a produs nimic în artă la noi, ci din contră, toată lumea s'a aruncat cu o nepricepere sau indiferență regretabilă asupra clădirilor trecutului batjocorindu-le sub cuvânt de restaurări sau îmbunătățiri. Și cum ar fi fost alt-fel când o societate nouă cu dor de progres în dorința de înoini, fără a-și da seamă de ce face, merse până a înoui și clădirile strămoșești care ar fi trebuit păstrate în cămașa armonioasă îmbrăcată cu timpul. Din când în când abea se ridică câte un glas bine voitor luând apărarea tăcutelor monumente, dar protestările sunt zadarnice când mulțimea nepricepută e

chemată să-și dea părerea și când cei în drept a lua măsuri sunt streini de chestiune.

Reparațiunile nesocotite au făcut mai mult rău monumentelor de cât vremurile rele, exemplele nu lipsesc pentru a arăta distrugerea nemilostivă ce s'a făcut cu unele suveniri istorice pentru care societatea contribuie în mod inconștient a le batjocori.

Ast-fel mănăstirea Bistrița în Vilcea își perdu caracterul antic în prefacerea totală a bisericei și a caselor împrejmuitoare a fraților Craiovești.

Arnota fu refăcută.

Ce să mai zicem când în mijlocul Iașilor sub ochii unei mulțimi inteligente de sigur în alte ramuri de cât în ale artei, se dărâmă sfânta Vineri fără a-i se lua dacă nu desenul cel puțin fotografia ca celui de pe urmă condamnat.

Reparându-se monăstirea Bisericanii, pietrile cu inscripțiuni s'au scos de la biserică și s'au întrebuintat la zid ca bolovani de rând. O peatră mormentală servește de laviță condamnaților.

Schitul Măgureanu și Mihaiu Vodă în București au fost retencuite și spoite pe neștiute de făcătorii de rele.

Biserica Domnească de la Curtea de Argeș și o mulțime de clădiri istorice de care n'ar trebui să se atingă mâna nepricepută sunt batjocorile în fie-care zi.

Ruinele, acele moaște a monumentelor servesc de cariere celor cari au trebuință de materiale gratuite.

Ruina Sănnicoara, Cetatea Neamțului, și o mulțime de suveniri istorice din epoca romană în Oltenia se surpă și se distrug în tăcerea generală.

La Craiova au dărâmat fără trebuință și fără nici un cuvânt turnul de la poarta sfântului Dumitru.

Turnul Colței din București își ridică măreț capul d'asupra orașului nou zidit. Caracterul său architectural și starea sa de ruină insuflă trecătorilor un farmec deșteptând suvenirile timpilor trecuți, pe dânsul citeai că București,

sunt mai vechi de cât casele din prejur, și cu tôte protes-tările a unsprezece artiști sau iubitori de artă, cu tot inte-resul archeologic și cu toată simpatia generală de care se bucura turnul Colței, a trebuit să dispară fără milă din mijlocul nostru. Cine știe dacă în istoria artei noua clădire care-i poartă numele i va ținea și locul !

IV.

Dar să lăsăm monumentele perdute și batjocorite, ne pu-tând face alt-fel, să ne îndreptăm privirile către cele care mai rămân, și să le apărăm de atacurile neînduplecate ale destructorilor.

Mai pe la toate monăstirile noastre zac prăfuite și arun-cate ca netrebnice documente prețioase, icoane și argin-tării lucrate cu artă, pe care nimeni nu le-a dat la lu-mină.

Portretele domnilor și a diferiților ctitori sunt lăsate la voia celui d'ântai zugrav pentru a împrăști culorile și a le da o formă după credința lor mai modernă, și în gustul general al timpului.

Reparațiunea clădirilor și a diferitelor monumente se face mai mult ca o povară de care nu te poți scăpa și a-ceasta numai întru cât privește chibzuiala și modul cum trebuie să se facă lucrările. căci pentru mijloace acestea nu se pot refuza fiind lucru ușurel de votat.

Și cu toate acestea din lipsa de organizație privim cu ochii cum se pierd clădiri importante cari cu puține repa-rații ar putea să servească vre unei instituții folositoare.

Între altele cetățuia din dealul Hlinea, zidită de Duca Vodă lasată prada corbilor, e într'o stare de țî face milă. În vechile clădiri a mănăstirei se află un refector cu bolți ogi-vale pe stâlpi, de piatră mai deosebit de cât toate refectoa-rele celor lalte mănăstiri prin eleganța bolților și prin aspec-tul măreț al privirei interioare. Această clădire stă desco-

perită, ploile străbat bolțile și n'ar fi de mirare să auzim în curând că se va dărâma pentru a se face din nou sub cuvânt că nu se mai poate repara. Dealul cetăței se surpă pe zi ce merge, zidul despre apus a fost luat în alunecarea pământului și răul înaintează spre biserică. Nimeni nu se gândește a arunca sămînță sau a planta pomi ori-cari ar fi ei pentru a se înteleni pământul.

Snagovul o veche biserică stă uitată în mijlocul unei bălți. Această clădire are o mare importanță pentru istoria artei la noi, din punctul de vedere arhitectural. Un vînt a aruncat învelitoarea în lac, și de ani biserica lui Vlad al III-lea stă descoperită. Apele străbat bolțile și în curând se va pierde unul din cele mai interesante suveniri istorice după biserica Domnească din Curtea de Argeș. Statul nostru nu e în stare a o acoperi cu stuf din baltă dacă nu poate mai mult.

În Tirgoviște sunt ruinele palatului lui Mateiu Basarab. Nici o mână de îngrijire, fie cât de slabă nu se întinde asupra lor pentru a le proteja și a face câte-va săpături pentru a respîndi lumină asupra unei ramure foarte importante a artei naționale. Ele ne ar desveli interiorul și viața zilnică a societății noastre în diferite timpuri. Cetatea Neamțului și cetatea lui Țepeș Vodă merită îngrijire cel puțin în starea în care se află. Ar trebui să se facă săpături cu îngrijire și studii cari împreunate cu studiul monăstirilor și a celorlalte puncte strategice ale țerei ar forma istoria artei militară la noi. Militarii noștri ar găsi un câmp vast și interesant de studiu asupra sistemului de fortificații și a felului de apărare în timpurile de restriște a națiunei române.

La Cetățuia și la Golia împrejurul zidurilor se vîd și astăzi pe din năuntru urmele unui pod ale cărui grinzi aveau un capăt în zid iar cel-lalt liber și apărătorii circula pe dînsul la înălțimea meterezelor. Bastioanele din colțuri erau întărite cu tunuri a căror guri se vîd și as-

Ită-zi ca la Golia și la Probota. Turnurile de regulă ridicate d'asupra porților aveau însărcinarea de a apăra intrarea cu înlesnire, fiind punctul slab al cetății, și o mulțime de alte cercetări se pot face pe care un militar cunoscător le ar urmări de aproape. Studiul archeologic al artei militare la noi pe lângă interesul ce ar presenta pentru cel ce l'ar întreprinde, ar revărsa în același timp lumini noi asupra organizării statelor noastre.

Monumentele naționale sunt povestirea vie a istoriei, oglinda trecutului, numai prin tr'ênsele putem admira geniul poporului. De câte-ori se petrece vre o nouă nelegiuire cu suvenirile istorice un mic sgomot începe, se ridică protestări platonice, e un fel de datorie artistică, pentru ca totul în urmă să reîntre în liniște așteptând o nouă profanare pentru a reîncepe.

La noi guvern, comună și particulari 'și dau mâna pe neștiute pentru distrugerea suvenirilor istorice, ei completează opera barbarilor ștergând urmele neamului românesc. Generațiunilor viitoare nu le vor rămânea de cât desgust și amărăciune, gândindu-se că tocmai în momentul când statul nostru aspiră la o mai mare dezvoltare, tocmai când sub o paradă de pricepere artistică și archiologică, tocmai atunci s'au petrecut cele mai neertate greșeli și vandalisme întrecând chiar timpurile de restrîște a națiunei române.

Lumea noastră e nepăsătoare pentru cultul suvenirilor care se leagă de istoria artei și a țării, trece cu indiferență sau lasă uitării monumente prețioase care mărturisesc mărirea poporului român, sau care acoperă rămășițele ilustrațiilor domni. Sperăm că vor face cunoscut interesul ce trebuie să punem și respectul ce trebuie să dăm, suvenirilor istorice, mai cu seamă că ele deșteaptă sentimentul artistic al poporului, îndreptându-i mintea spre căutări și gândiri poetice, singurele care mai îndulcesc puțin soarta ome-nească.

V.

A studia arta unui popor e a studia unul din punctele cele mai caracteristice a geniului său. Pentru aceasta însă trebuie să se păstreze cu religiozitate ori-ce element interesant pentru istoria artei, trebuie ca nimeni să nu se atingă de dânsule fără un studiu îndelungat și conștiincios pentru a nu le transforma și schimba caracterul, trebuie să iasă o dată din capul oamenilor idea că au făcut ceva, făcând un monument mai frumos de cât era. Monumentul aparține unei epoci pe care o reprezintă, schimbându-l se produce turburare în istoria artei se falsifică adevărul tot asemenea precum s'ar falsifica cu schimbarea unui document istoric scris. Să se împiedice asemenea desfătări criminale pe spînarea monumentelor și a țării. E ridicul a vedea pe cine-va care neputînd să facă lucruri noi frumoase, voește a le înfrumuseța pe cele vechi. Cea d'ântîi preocupare când ne atingem de un monument trebuie să fie adevărul și sinceritatea.

Istoria are o putere surprinzătoare când se învață cu probe văzute, astăzi țările antice trăesc pentru noi prin monumentele ce ne au lăsat. În Italia în urma descoperirilor făcute, studiul epocii romane are o putere surprinzătoare de atracțiune în mijlocul ruinelor. are un farmec pe care nu 'l poate da istoria scrisă.

Istoria artei la noi ar forma două epoci bine deosebite. Întîia ar fi epoca romană, începînd cu colonizarea Daciei și până în veacul de mijloc, și care ar cuprinde studiul diferitelor monumente și ruine care se descoper neîncetat în urma studiilor mai recente, a doua epocă ar fi din veacul de mijloc și până în zilele noastre. Această epocă ar cuprinde începuturile clădirilor religioase, studiul picturilor, al țesăturilor și al orfeyriei ; s'ar studia mănăstirile și sistemul lor de fortificație și ce e mai interesant s'ar

studia clădirile particulare cu toate obiceiurile și îndeletnicirile vieții private la noi.

VI.

Precum monumentele 'și au admiratorii lor, de asemenea și vandalismele 'și au partisanii lor, o națiune însă nu trebuie să uite respectul ce datorește operelor de artă.

Ținta noastră de căpetenie nu este să arătăm importanța păstrării monumentelor aceasta fiind vădită, ci să atragem privirile bine voitoare asupra nedreptăților ce li se face cu distrugerile. Pentru a curma răul, guvernul ar trebui să le pue sub apărarea unei legi speciale, instituind o comisiune pentru păstrarea monumentelor naționale.

Această comisiune va studia mijloacele pentru a împiedica sau pentru a preveni degradările monumentelor și asigurându-se de starea și de trebuințele lor, să reguleze condițiunile în care să se întrebuințeze mijloacele acordate de stat. Sarcina comisiunii va fi neapărat nobilă și grea în același timp, ea va avea să pregătească carta monumentală a României, visitând și explorând toate colțurile țării, să vadă toate monumentele, toate ruinele din ori și ce epocă ar fi și în cazul când vre o ruină n'ar presenta nici un interes să se știe cel puțin că nu merită să se studieze.

Va mai avea misiunea că după ce va cerceta toate documentele interesante a diferitelor edificii din țară, să pregătească un început de clasificare a monumentelor naționale. Clasificarea unui edificiu se va face cu scopul de a se arăta că presintă interes sau istoric sau archeologie pentru ca să fie luat sub apărarea specială a guvernului.

Comisiunea va examina proiectele de restaurare supuse aprobării ministerului, va dirija executarea lucrărilor și va lua la trebuință inițiativa pentru lucrurile ce va crede că merită îngrijire din punctul de vedere al artei și al isto-

riei. Comisiunea se va informa de mersul lucrărilor în curs de executare printr'un inspector general care el însuși va fi membru al comisiunei.

Prin îngrijirea comisiunei se vor însărcina diferiți arhitecți cu ridicarea planurilor monumentelor istorice și se va fotografia toate obiectele care ar interesa istoria artei. Cu modul acesta arhivele comisiunei monumentelor istorice vor forma o colecțiune de documente interesante, care puse la dispoziția artiștilor din țară vor găsi într'ênsa modele prețioase pentru dezvoltarea unei arte originale, și elemente sigure pentru facerea istoriei artei române.

Cu o ast-fel de organizație comisiunea ar poseda chestiunile, le ar cerceta și le ar supune ministerului, care viind cu propuneri studiate și de o importanță de netăgăduit pentru istoria artei, s'ar ști că sacrificiile statului vor da rezultate reale.

VII.

Dacă arhivele comisiunei monumentelor istorice vor forma o colecțiune prețioasă de deseneuri, trebuie încă ca diferitele obiecte artistice să se strângă în muzee după cum s'a făcut un bun început la București. Museele nu sunt numai o desfătare pentru ochi sau un lux al țerei numai pentru a satisface gustul archeologilor, ele aduc servicii cu mult mai mari, ele sunt cuibul unde se nasc și se dezvoltă talentele.

Secțiunea religioasă a museului din București în timpii din urmă a luat o mare dezvoltare prin numărul și prin valoarea obiectelor strânse. Această secțiune conține o mulțime de obiecte prețioase, începând cu secolul al XIV-lea, și putem chiar spune că pentru arta bizantină conține mai multe obiecte de cât ori-care muzeu din Italia. Icoanele, frescurile aduse de la Curtea de Argeș, vestmintele de mătase țesute cu fir de aur, vasele prețioase și argintăriile

aurite, fin lucrate cu filigrane și smalturi. culese de pe la diferitele biserici sunt de mare valoare pentru istoriă și artă în farmecul căpătat cu timpul, cel mai mare maistru în armonia culorilor.

Colecțiunile însă nu pot fi folositoare de cât când sunt ținute în o ordine cûviinciosă. având spațiu de ajuns, lucru ce lipsește la București, și când toate obiectele ar fi descrise într'un catalog.

Pentru întinderea țării noastre un singur muzeu nu e de ajuns. Ar trebui să se mai creeze câte unul în localitățile importante ca Craiova și Iași, pentru respândirea gustului artistic. Numai ast-fel se poate da o desvoltare în țară, pentru că arta ca să trăiască, trebue să fie o trebuință pentru toți, dar nu un lucs pentru privilegiați.

În Iași muzeul s'ar putea pune în sala gotică de la Treisfetitele. Această sală care e un rest din vechia mănăstirea Treisfetitelor, dacă s'ar restaura în caracterul epocii, ar forma o secțiune religioasă pentru partea de sus a Moldovei. Singure obiectele de la Treisfetitele găsite cu ocazia restaurării monumentului, inscripțiile, vasele prețioase, țeșăturile cu fir de aur pe catifea roșie și verde de la Vasile Lupu, care întrec tot ce avem în țară în acest gen, icoanele portretele lui Vasile Lupu și a copiilor săi țesute pe mătase toate aceste obiecte așezate cu ordine, clasificate și descrise; ar atrage visita și admirația multora și ar servi ca modele artiștilor de astăzi.

Neapărat că museele din Iași și Craiova, trebuesc să fie puse sub direcțiunea celui din București, pentru a avea o organizație mai unitară și mai completă. Ele trebuesc se fie numai ca un fel de archive locale pentru respândirea gustului artistic, și în casul când s'ar găsi vre un obiect de o importanță extraordinară pentru istorie și pentru artă, acestea să fie depuse în colecțiunea centrală a capitalei, singurul loc unde pot fi de o utilitate adevărată, acolo fiind centrul de știință, iar cât pentru regiunea în care s'a găsit obiectul,

acestei-a să i se facă un model [de ipsus spre a se pune în muzeul localității.

VIII

Diferitele modele și colecțiuni puse la îndemâna artiștilor vor înlesni studiul archiologiei. Architecților aceste studii trebuie să le servească ca o erudițiune pentru istoria artei și pentru a le înlesni cunoașterea principiilor pe care se bazează transformările în arhitectură, iar nu pentru a combina între dânsese tipuri vechi fără legătură. Archeologia trebuie privită ca un învățământ pentru a crea opere noi, originale, iar nu pentru a da drept noutate o arhitectură moartă după cum se face astăzi.

În lucrările de restaurare, studiul archiologiei și are o întrebuințare mai largă, el trebuie să fie continuu călăuza artistului pentru a produce lucrări adevărate. Într'un monument nu toate părțile sale sunt de o artă perfectă, cu toate acestea artistul trebuie să ție compt de dânsese dacă vrea să fie conștiincios pentru că restaurarea n'are de scop de a face lucruri noi, ci de a face lucruri adevărate care să represinte trecutul. Neapărat că sentimentul artistului câte o dată e lovit, reproducând sculpturi barbare sau decorații fără rost; trebuie însă să le păstreze dacă vrea să fie conștiincios, pentru că într'o restaurare nu e chemat să creeze, ci să respecte adevărul așa cum este chiar dacă n'ar fi frumos.

Artistul restaurator mai e chemat să readucă în starea primitivă până în cele mai mici amănunte un monument istoric, redându-i forma, culoarea și viața sa, și aceasta numai pentru părțile care lipsesc, aceasta e greaua sarcină a restauratorului.

Multă lume crede că s'a restaurat un monument când se ridică o reproducție nouă pe locul unei clădiri sdruncinate. Aceasta e o faptă barbară, e o sfruntare adusă artei

și istoriei în același timp, pentru că chiar dacă s'ar reproduce imperfecțiunile de mai nainte ele nu mai prezintă același interes și pentru că substituie unui monument vechiu o lucrare nouă, lovind în cultul nobil și delicat care pricepe farmecul unei clădiri vechi.

La noi statul pornit dintr'un sentiment laudabil a început restaurarea câtor-va monumente, din lipsa de organizație însă multe altele vor dispărea. Sistemul de a se da prea multă îngrijire pentru unele, făcându-le mai luxoase de cât erau, e foarte greșit și păgubitor în același timp și pentru stat și pentru artă.

Mijlocul cel mai nemerit ar fi să se facă strictul trebuincios pentru a le păstra, aceste lucrări de conservare bine dirijate, ar fi ca prime începuturi de restaurare. Cu chipul acesta am pune în siguranță un număr mare de clădiri și restaurarea lor definitivă s'ar face treptat și cu sacrificiul a mai multor generațiuni. Un proiect de lege pentru păstrarea monumentelor e adus în Senat și avem speranța că organizația se va face în curând. Transformarea totală a țerei și dezvoltarea repede luată în câți-va ani sunt probe de tenacitatea și dorința de înaintare a națiunii române, nu trebuie însă să uităm trecutul, pentru că naționalitățile se constituiesc prin legătura strânsă a locului care leagă diferitele perioade ale existenței. Eată un cuvânt mai mult pe lângă cele spuse pentru a ține la monumentele istorice, desinteresarea pentru dênsele ar fi o crimă căci s'ar rupe firul care ne leagă cu trecutul și națiunile n'au viitor fără dragostea trecutului și fără cunoașterea împrejurărilor care leagă existența lor.

N. Gabrielescu.

Arhitect.